

WIESŁAW MÜLLER
Lublin

PIELGRZYMI POLSCY W RZYMIE W XVIII WIEKU

Polskie pielgrzymowanie do Rzymu ma wielowiekową historię i bogate tradycje. Cele dawnych peregrynacji do Wiecznego Miasta były oczywiście bardzo zróżnicowane i nie zawsze miały charakter ściśle lub wyłącznie dewocyjny. Udawali się tam duchowni świeccy i zakonni dla załatwiania różnych spraw w Kurii Rzymskiej lub u swoich władz generalnych, przybywały poselstwa i agenci królewscy, peregrynanci magnaccy i szlacheccy, synowie z bogatych domów podróżujący po Europie dla edukacji i otarcia się w świecie, ludzie sztuki, nauki i liczni studenci. Nie brakowało też różnych obieżyświatów i zwykłych włóczędzów. Najliczniejsze były chyba jednak rzesze pobożnych pielgrzymów, wędrujących pieszo i nierzadko potrzebujących pomocy i opieki¹.

Ruch ten wzmógł się w drugiej połowie XVI w. po zakończeniu tzw. wojen włoskich (1559), a zwłaszcza po Soborze Trydenckim, gdy znacznemu wzmocnieniu uległ autorytet papieżstwa i rola Rzymu jako stolicy świata katolickiego i jego centrum kulturalnego. Nie przez przypadek właśnie, staraniem kardynała Stanisława Hozjusza, w 1578 r. Polacy otrzymali w Rzymie swój kościół pod wezwaniem św. Stanisława, przy którym, na wzór podobnych placówek innych nacji oraz różnych rzymskich fundacji dla potrzeb pielgrzymów, Hozjusz dał początek fundacji polskiego hospicjum².

Zarówno dla okresu przed otwarciem hospicjum, jak i dla większości okresu jego funkcjonowania brakuje odpowiednich źródeł, które umożliwiłyby odpowiedź na pytanie o liczebność pielgrzymów przybywających z Polski do Rzymu w

¹ O peregrynacjach do Rzymu i obecności tam Polaków istnieje wiele prac szczegółowych. Z opracowań ogólnych wymienić należy H. Barycza, *Polacy na studiach w Rzymie w epoce Odrodzenia (1440–1600)*, Kraków 1938; tegoż, *Spojrzenie w przeszłość polsko-włoską*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1965, a zwłaszcza M. Loreta, *Życie polskie w Rzymie w XVIII w.*, Roma 1930.

² O wroście atrakcyjności Rzymu w Polsce w tym okresie świadczy m. in. raport nuncjusza Caligario z 15 IX 1578 r.: „Sono tanti li Polacchi, che vengono quest anno in Italia et a Roma, chi per imparare, chi per vedere, che io non posso supplire a far loro lettere di raccomandatione, Monumenta Poloniae Vaticana, vol. IV, p. 54. Na temat fundacji hospicjum pełną dokumentację zawiera kopiarz dokumentów z XVII w. w Archiwum Kościoła św. Stanisława w Rzymie (dalej: A. św. St.), vol b. sygn. (obecnie znany tylko z mikrofilmu w Instytucie Studiów Kościelnych w Rzymie). Por. też S. Janasik, *La chiesa ed ospizio di S. Stanislao V. M. in Roma*, Roma 1939.

okresie przedrozbiorowym. Dotyczy to zresztą w znacznym stopniu także wszystkich innych rodzajów podróży do Wiecznego Miasta, a nawet dłuższego przebywania w nim. Tylko częściowo są one możliwe do odtworzenia za pomocą szczególnych poszukiwań³.

W tej sytuacji szczególnie cenne są zachowane w Archiwum Kościoła św. Stanisława dwie księgi, zawierające rejestr pielgrzymów z tamtejszego hospicjum z lat 1748–1774⁴. Wprawdzie na początku pierwszej z nich znajduje się informacja: „Incipit connotatio de nomine et cognomine peregrinorum [...] ab aliquo tempore ad diem 22 mensis aprilis 1748 neglecta”⁵, to jednak nadzieje na odnalezienie tego typu spisów z innych okresów rozwiewają inwentarze sporządzone w XVIII w.⁶ Notują one bowiem tylko znane nam dzisiaj księgi.

Do pewnego stopnia uzupełnieniem tych dwu ksiąg jest osobny rejestr pielgrzymów, którym udzielono zapomogi w latach 1766–1779⁷, a szansę odtworzenia takiego spisu dla innych okresów stwarzają księgi rachunkowe⁸. Zanim jednak poszukiwania w księgach rachunkowych można będzie przeprowadzić, mamy do dyspozycji tylko te dwa uzupełniające się rejestry. One też zostały poddane wstępnej analizie, której wyniki będą przedstawione poniżej.

Zgodnie z intencją inicjatora i głównego fundatora Stanisława Hozjusza bulla papieża Grzegorza XIII z 15 X 1578 r. oraz statuty kościoła i hospicjum św. Stanisława przeznaczały fundację dla ubogich pielgrzymów⁹. Do hospicjum mogli być przyjmowani Polacy, Litwini mieszkańcy Królestwa Polskiego innych narodowości¹⁰. Statut z 1646 r. wykluczał *expressis verbis* Węgrów, Czechów, Morawian i Ślązaków¹¹, zaś statut z 1757 r. kobiety¹². Prawo do przyjęcia mieli zarówno świeccy, jak i duchowni, z wyjątkiem zakonników, a zwłaszcza członków tych zakonów, które posiadały swoje domy w Rzymie¹³. Okres przebywania w hospicjum nie mógł przekraczać piętnastu dni, a pensjonariusze byli poddani ostremu rygorom. Świeccy byli zobowiązani do sprzątanía codziennie hospicjum, a w sobotę kościoła i do pomocy zakrystianowi. Obowiązkowe było też uczestnictwo w nabożeństwach za fundatorów i dobroczyńców¹⁴.

³ Możliwości takie stwarzają między innymi poszukiwania w archiwach zakonnych, protokółach z kongregacji generalnych nacji polskiej, o czym informuję niżej, czy przeprowadzona już rejestracja polskich doktorów obojga praw z rzymskiej Sapienzy.

⁴ A. św. St., sygn. 162, Pellegrini dal 1748 al 1762; vol. 161, Pellegrini dal 1763 al 1774.

⁵ Tamże, sygn. 162, k. nb.

⁶ Tamże, tom. b. sygn., Indice antico (sporządzony w 1765 r.) oraz vol. 78, Rubricellone generale di tutte le materie insistenti nell'Archivio della Ven. Reg. Chiesa ed Ospedale di S. Stanislao della Nazione Polacca di Roma [...] da Lelio Manucci notaro e segretario di detta Regia Chiesa. MDCCXCI, par. I.

⁷ Tamże, vol 160, Elemosyne de pellegrini dal 1766 al 1778.

⁸ Zachowała się ich cała seria od 1609 r.: sygn. 90–91, 103–115.

⁹ W bulli Grzegorza XIII w paru miejscach podkreślone jest wyraźnie, że chodzi o ubogich pielgrzymów, jak np.: „[...] hospitale pro pauperibus peregrinis Poloniae aliisque Regi praedicto subiectis ad eadem urbem pro tempore accedentibus hospitandis [...]”. J a n a s i k, op. cit., s. 20.

¹⁰ A. św. St., tom b. sygn., k. 94v; J a n a s i k, op. cit., s. 38.

¹¹ „Ungari, Bohemi, Moravi, Silesitae tam laici quam ecclesiastici locum hic non habent”. A. św. St., tom b. sygn., k. 94 v.

¹² „Poloni et Lithuani omnes caeterique Dominio et Regi Poloniae subiecti sive laici sint sive ecclesiastici, exceptis tamen mulieribus, in hospitium admittentur”. J a n a s i k, op. cit., s. 38.

¹³ A. św. St., tom b. sygn., s. 95.

Zachowane rejestry pozwalają przede wszystkim ustalić liczby owych zwykłych pobożnych pielgrzymów, a czasami także innych osób przyjętych do hospicjum. Warunkiem przyjęcia było przedstawienie odpowiedniego dokumentu (*litterae passus, litterae comendatitiae*) od ordynariusza lub jego oficjała, przełożonych zakonnych czy nuncjusza¹⁵.

Rejestr pielgrzymów, zapoczątkowany 22 IV 1748 r., a urywający się na 6 XI 1774 r., obejmuje łącznie 3657 wpisów osób zgłaszających się do hospicjum. Wpis do księgi w większości przypadków równoznaczny był z przyjęciem, choć zdarzają się pojedyncze notatki o odmowie przyjęcia lub, w odniesieniu do kobiet, o skierowaniu do innego hospicjum¹⁶. Liczba wpisów nie jest równa liczbie osób, które odbyły pielgrzymkę, ani liczbie pielgrzymek. W rejestrze są bowiem osoby, które odbyły więcej niż jedną pielgrzymkę w różnych odstępach czasu, oraz takie, które w ramach jednej pielgrzymki zostały przyjęte do hospicjum więcej niż jeden raz. Dotyczy to pielgrzymów, którzy z Rzymu udawali się w dalszą drogę (zwłaszcza do Bari, a czasami również do Compostelli), a wracając zatrzymywali się tam po raz drugi¹⁷. Policzenie osób i pielgrzymek będzie jednak możliwe dopiero po sporządzeniu imiennej kartoteki pielgrzymów. Tymczasem możemy operować tylko liczbami wpisów, które w przybliżeniu oddają rozmiary zjawiska.

Tab. 1. Pielgrzymi zarejestrowani
w Hospicjum św. Stanisława w Rzymie

Rok	Liczba wpisów	Zapomogi	Rok	Liczba wpisów	Zapomogi
1748 ^a	160	–	1764	108	–
1749	278	–	1765	107	–
1750	438	–	1766	141	57 ^b
1751	145	–	1767	73	79
1752	153	–	1768	72	68
1753	189	–	1769	88	90
1754	170	–	1770	89	94
1755	197	–	1771	61	71
1756	152	–	1772	70	68
1757	113	–	1773	81	81
1758	73	–	1774 ^c	88	92
1759	135	–	1775	107 [*]	107
1760	133	–	1776	44 [*]	44
1761	96	–	1777	64 [*]	64
1762	125	–	1778	32 [*]	32
1763	122	–	1779	11 [*]	11 ^d
Razem				3915	

* Dane te pochodzą z wykazu zapomóg.

^a Od 22 IV. ^b Od 1 VIII. ^c Do 6 XI. ^d Do 30 VI.

¹⁴ Por. *Statuta Ecclesiae et Hospitalis S. Stanislai in Urbe a. 1757*, w: Janasik. op. cit., s. 32 nn, caput XXXIV, *De peregrinis et eorum obligationibus*, s. 38.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Przykładem może być wpis z 10 XII 1769 r.: „Angela Potemkinowa, Francisca Nulkinowna, Hedvigis Oswiecimska, et Teresia Szwateroska cum commendatiis loci ordinarii venerint Romam et mandatae fuerunt ad hospitium SS Trinitatis”. A. św. St., vol. 161, s. 59–60.

¹⁷ Nie zawsze było to jednak odnotowywane w zapisach.

Po podziale całego okresu na cztery ośmioletnie odcinki otrzymamy następujące rezultaty:

Lata	Liczba	%
1748–1755	1730	44,2
1756–1763	949	24,2
1764–1771	739	18,9
1772–1779	497	12,7
Razem	3915	100,0

Porównanie tych wpisów z wykazem zapomóg z lat 1767–1774 wskazuje przy tym, że tylko nieliczni pensjonariusze hospicjum nie otrzymali zapomogi. Byli też tacy pielgrzymi, którym zapomogi udzielono, pomimo iż nie ma ich wśród przyjętych do hospicjum. Różnica jest niewielka i wynosi 3,6% na korzyść zapomóg. Powinno to jednak być brane pod uwagę także dla lat, których ten wykaz nie obejmuje, a równocześnie wynik ten upoważnia nas do uwzględnienia liczb z rejestru zapomóg w ogólnej tabeli i objęcia obserwacją okresu od 22 IV 1748 r. do 30 VI 1779 r., na którym rejestr ten się urywa. Mamy w ten sposób o 258 osób więcej, a w sumie 3915 informacji o odbytych pielgrzymkach do Rzymu. Dużo to czy mało, zważywszy, iż nie był to okres pomyślny dla Rzeczypospolitej. W tabeli 1 przedstawiamy, jak liczby te rozkładały się w ciągu owych 32 lat.

Widać więc wyraźny spadek liczby pielgrzymów w ciągu 2. połowy XVIII w., a data pierwszego rozbioru nie stanowi dlań wyraźnej cezury. Spadek ten nastąpił bowiem już w latach sześćdziesiątych, utrzymując się z reguły poniżej setki, i od tego czasu tylko raz w roku jubileuszowym 1775 liczba ta przekroczyła 100. Wcześniej zaczęła się ona obniżać w drugiej połowie lat pięćdziesiątych, a ściślej od 1757 r., i nigdy już nie osiągnęła 150. Tabela 1 pokazuje też wyraźnie znaczenie lat jubileuszowych, a zwłaszcza 1750 r., dla ruchu pielgrzymkowego.

Zawarte w tabeli 1. dane nie obejmują prawdopodobnie wszystkich pielgrzymów, bowiem niektórzy mogli zatrzymywać się także w innych hospicjach. Nie uwzględniają też innych Polaków, którzy w tym czasie przybyli do Rzymu. Rektor kościoła św. Stanisława miał obowiązek prowadzenia rejestru całej nacji polskiej w Rzymie, aby jej członków zawiadamiać o kongregacjach generalnych¹⁸. Rejestr ten nie obejmował ubogich pielgrzymów i był prowadzony w osobnej księdze w latach 1748–1770, a następnie kontynuowany w roku 1791 i 1792¹⁹. Dwie pierwsze karty z tej księgi zostały jednak niestety wyrwane, w związku z czym brakuje dzisiaj zapisów z lat 1748–1757 i prawdopodobnie częściowo także z 1758 r.²⁰ Do roku 1770 spis ten objął 127 osób duchownych i świeckich, którzy przybyli do Rzymu. Liczba ich waha się w poszczególnych latach od kilku do kilkunastu²¹. Trudno powiedzieć, ilu z nich przebywało tam w czasie trwania kongregacji. Pewną wskazówkę stanowi informacja z protokołu o 27 uczestnikach kongregacji gene-

¹⁸ *Statuta*, cap. VI, *De rectoris munere*, w: Janasik, op.cit., s. 33–34.

¹⁹ A. św. St., sygn. 159, *Nazionali venuti in Roma dal 1748 al 1770*.

²⁰ Tamże, s. 5, wpis z 1758 r. zawiera tylko 5 nazwisk.

²¹ Nie wszystkie lata zostały jednak rozdzielone, a liczby osób przedstawiają się następująco: 1758 r. – 5, 1759 r. – 14, 1760 r. – 13, 1761 r. – 8, 1762 r. – 5, lata 1763–1764 – 21, lata 1765–1767 – 31, 1768 r. – 13, 1769 r. – 10, 1770 r. – 7.

ralnej z 18 IV 1748 r.²² Dane z rejestru zdają się wskazywać, że pod koniec lat pięćdziesiątych i w latach sześćdziesiątych liczby uczestników kongregacji musiały być mniejsze i że także w tym zakresie mamy do czynienia ze zmniejszaniem się polskiej obecności w Rzymie w drugiej połowie XVIII w. Powierdza to zresztą również mała liczba studentów z Polski i wyraźny spadek liczby polskich doktorów w rzymskiej Sapienzy²³. Przy okazji warto zwrócić uwagę, że materiały dotyczące kongregacji generalnych zachowały się do dość długiego okresu i stwarzają możliwości badania liczebności i składu nacji polskiej w Rzymie w XVII i XVIII w.²⁴

Wracając do problemu pielgrzymów z hospicjum św. Stanisława, należy zauważyć, że istniała pewna sezonowość pielgrzymowania, choć nie było miesięcy, w których by pielgrzymi z Polski nie przybywali do Rzymu. Zdarzyło się to tylko w lutym 1765, w marcu 1758 i w listopadzie 1769 r. Najwięcej z nich docierało do celu od czerwca do września (41,8%), najmniej w lutym i marcu (11,5%), a stosunkowo dużo w grudniu i styczniu (16%)²⁵.

Kim byli ci ludzie? Z jakich części Rzeczypospolitej pochodzili? Jak przebiegała ich wędrówka do Wiecznego Miasta? Żeby choć w części odpowiedzieć na te pytania, trzeba wrócić do rejestru pielgrzymów i charakteru zawartych w nim zapisów. Rejestr ten był prowadzony niejednolicie. Pierwsza księga z lat 1748–1762 ma na początku nagłówki, które wyznaczają zasadniczą treść zapisu: nomen, cognomen, litterae passus unde datas praesentavit²⁶. Niezależnie od tego schematu podawano jednak – i chyba konsekwentnie – informacje dodatkowe, pozwalające na uchwycenie pewnych kategorii pielgrzymów. Podawano je w przypadku wiernych obrządku unickiego i ormiańskiego. Odnotowywano również duchownych świeckich i zakonnych, tercjarzy, konwertytów, pensjonariuszy, którzy nie byli zwykłymi pielgrzymami przybyłymi z Polski (np. powracający do kraju byli żołnierze lub dezercerzy z armii Królestwa Neapolu). Księga druga zawiera te same informacje, z tym że zapisy są tu bardziej zróżnicowane i bogatsze. Na tej podstawie można określić terytorialne pochodzenie większości pielgrzymów, bowiem odnotowano tam diecezje, a czasem także miasta, z których pielgrzymi pochodzili. Część zapisów pozwala stwierdzić, że droga do Rzymu wiodła z reguły przez Loreto²⁷.

Odnotowane w rejestrach kategorie pielgrzymów, którzy w latach 1748–1774 przebywali w hospicjum św. Stanisława, przedstawiamy w tabeli 2. Cały okres dzielimy na trzy dziesięciolecia.

²² Janasik (op. cit., s. 31) w opublikowanym tekście protokołu z tej kongregacji opuścił nazwiska uczestników, podając jedynie w nawiasie ich liczbę.

²³ W rejestrze studentów Sapienzy z lat 1753–1774 (Archivio de Stato de Roma, Archivio dell'Università dei Roma, vol. 255) wpisanych jest tylko 16 Polaków. Spadek liczby doktoratów obrazuje zestawienie kolejnych półwieczy: 1601–1650 – 135, 1651–1700 – 97, 1701–1750 – 62, 1751–1800 – 34.

²⁴ Dekrety kongregacji zachowały się prawdopodobnie bez większych luk od 1609 r. A. św. St., sygn. 136–142.

²⁵ Z 583 pielgrzymów zarejestrowanych w hospicjum św. Stanisława w grudniu było 294, a w styczniu – 289. Warto zaznaczyć, że w jubileuszowym roku 1750 najwięcej pielgrzymów przypadło we wrześniu – 58, mniej w grudniu – 57 i styczniu – 53.

²⁶ A. św. St., sygn. 161, k. nlb.

²⁷ Do księgi drugiej, z lat 1763–1774, dodano jeszcze jeden nagłówek: dioecesis. Tamże, sygn. 161, s. 1. Informacje dotyczące przejścia pielgrzymów przez Loreto zawierają zwłaszcza wpisy z lat 1767 i 1768.

Tab. 2. Kategorie pielgrzymów
w hospicjum św. Stanisława w latach 1748–1774

Kategoria	Lata			Razem
	1743–1756	1756–1765	1766–1774	
Mężczyźni	1753	953	737	3443
Kobiety	129	59	26	214
Małżeństwa	41	26	11	78
Rodziny	8	9	14	31
Księża i klerycy	85	33	24	142
Zakonnicy	31	24	41	96
Tercjarze	101	70	37	208
Unicy	66	53	35	154
Ormianie	18	20	1	39
Konwertyci	18	16	22	56

Zamieszczone w tabeli dane mogą być niepełne, zwłaszcza odnoszące się do kobiet i konwertytów. Dla ostatnich bowiem, a zwłaszcza tych, którzy pragnęli w Rzymie dokonać uroczystego aktu nawrócenia, istniało od 1673 r. specjalne hospicjum²⁸.

Tab. 3. Pielgrzymi według diecezji
w latach 1763–1767 i 1770–1774

Diecezja	Liczba pielgrzymów		
	1763–1767	1770–1774	Razem
Krakowska	109	92	201
Poznańska	59	73	132
Wileńska	70	44	114
Lwowska	56	22	78
Przemyska	30	15	45
Gnieźnieńska	32	12	44
Łucka	30	12	42
Płocka	14	12	26
Kijowska	19	1	20
Żmudzka	13	6	19
Warmińska	8	6	14
Chełmska	6	5	11
Włocławska	4	7	11
Kamieniecka	5	3	8
Chełmińska	–	3	3
Inflancka	1	–	1
Smoleńska	–	–	–
Razem	456	313	769
Pozostali	95	76	171
Łącznie	551	389	940

²⁸ B. Neveu, *Tricentenaire de la fondation à Rome de «L'Ospizino de' convertendi» (1673); ses hôtes français au XVII siècle*, „Rivista di storia della Chiesa in Italia” 27:1973, p. 361–387.

Stosunkowo pełne informacje o diecezjach, z których pochodzili pielgrzymi, zawiera druga księga, szczególnie z lat 1763–1767 oraz 1770–1774. Podaje je ponad 80% zapisów z tych lat, co stanowi jednak zaledwie 21% zapisów z lat 1748–1774. Niewiele poprawia sytuację doliczenie 48 informacji tego typu z lat 1768 i 1769. Dane z pierwszej księgi o miejscu uzyskania litterae passus okazują się mało przydatne do określenia pochodzenia pielgrzymów, gdyż bardzo często otrzymywali je oni poza własną diecezją²⁹, zaś rejestr zapomóg z lat 1766–1779 nie notuje żadnych danych tego typu. Pozostają nam więc dwa pięciolecia, dla których mamy informacje stosunkowo pełne.

Pierwsze miejsce w tabeli 3. zajmuje diecezja krakowska i pielgrzymi z Małopolski. Stanowili oni w całym tym dziesięcioleciu ponad 26% wszystkich pielgrzymów, o których posiadamy informacje, a w latach 1770–1774 ponad 29%. Drugie i trzecie miejsce zajmują diecezje poznańska i wileńska. Rekrutujący się z tych trzech diecezji pielgrzymi stanowili w pierwszym okresie ponad 52%, w drugim blisko 67%, zaś w całym dziesięcioleciu ponad 58% wszystkich pielgrzymów.

Dane dla diecezji z jednej strony nie stanowią podstawy do przedstawiania bardziej szczegółowego obrazu regionalnego pochodzenia pielgrzymów ze względu na dysproporcje w sieci diecezjalnej, z drugiej zaś mogą być mylące, jeśli chodzi o dzielnicę Rzeczypospolitej. Myląca jest tu przede wszystkim wysoka pozycja diecezji wileńskiej, a do pewnego stopnia również krakowskiej. Wydaje się, że bardziej prawidłowy pod tym względem obraz uzyskamy przez pogrupowanie diecezji w dzielnicę, choć nie będzie to podział w pełni precyzyjny, a zwłaszcza nie uda się w nim rozdzielić Wielkopolski i Mazowsza. Dzieląc więc odpowiednio diecezje między Małopolskę (krakowska), Wielkopolskę z Mazowszem (poznańska, gnieźnieńska, płocka), ziemie ruskie Korony (lwowska, przemyska, łucka, kijowska, chełmska, kamieniecka), Prusy Królewskie (warmińska, włocławska, chełmińska) oraz Litwę (wileńska, żmudzka, inflancka), otrzymujemy mniej szczegółowy, ale chyba właściwszy obraz.

Tab. 4. Pielgrzymi według dzielnic Rzeczypospolitej w latach 1763–1767 i 1770–1774

Dzielnica	1763–1767		1770–1774		Razem	
	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek	Liczba	Odsetek
Wielkopolska z Mazowszem	105	23,0	97	31,0	202	26,3
Małopolska	109	23,9	92	29,4	201	26,1
Ziemie ruskie	146	32,0	58	18,5	204	26,5
Litwa	84	18,4	50	16,0	134	17,4
Prusy Królewskie	12	2,6	16	5,1	28	3,6
Razem	456	100,0	313	100,0	769	100,0

Równe prawie w podsumowaniu dane dla Wielkopolski z Mazowszem, Małopolski i ziem ruskich wynikają ze znacznego obniżenia się w drugim pięcioleciu

²⁹ Pokazują to wyraźnie wpisy z 1763 r., gdzie miejsca otrzymania „litterae passus” wpisywano diecezję, z której pochodził pielgrzym. A. św. St., sygn. 161, s. 1–4.

liczby pielgrzymów ze wschodnich i południowych terenów Rzeczypospolitej. Znaczny udział w pielgrzymowaniu do Rzymu mieszkańców Wielkiego Księstwa Litewskiego, na który wskazywała wysoka pozycja diecezji wileńskiej (tab. 3), zostaje tu też sprowadzony do właściwych rozmiarów. Nikły pozostaje procent pielgrzymów z Prus Królewskich.

Pielgrzymka do Rzymu prowadziła z reguły przez Loreto. W latach 1766–1767 notowano, gdzie pielgrzym przystąpił do spowiedzi i komunii św. W 1766 r. ze 141 pielgrzymów, przybyłych później do hospicjum św. Stanisława, 85 odbyło spowiedź i komunię św. w Loreto, zaś w następnym roku z 73 osób obowiązku tego dopełniło tam 54. Z łatwością też odnajdujemy rzymskich pielgrzymów w rejestrze z Loreto, zachowanym od 1773 r.³⁰, zaś w Archiwum Kościoła św. Stanisława udało się natrafić na opis drogi z Rzymu do Loreto³¹. Swoistym potwierdzeniem jest wreszcie rodzaj skargi z 1789 r. na franciszkanów konwentalnych, którzy po kasacie jezuitów objęli fundację loretańską dla pielgrzymów polskich. Znajduje się w niej również informacja, że „Za bytności spowiedników Ojców Jezuitów pielgrzym wziął [...] trzewiki szare nowe z dobrymi podeszwami, iż do Rzymu zaszedł y nazad w nich przyszedł, potym w dalszą powracającą drogę do Polski podeszwy nowe wziął podszyte”³². Droga przez Loreto prowadziła więc w obie strony, a tamtejsza fundacja ułatwiała jej odbycie.

W drugiej księdze, z lat 1763–1774, znaleźć też można różnego rodzaju pojedyncze informacje o pielgrzymach, jak np. z 27 VII 1765 r. o młodym Franciszku Majowskim, który po odbyciu pielgrzymki wracał do Wiednia, aby tam studiować medycynę, lub pod tą samą datą o Jakubie Wieczorkowskim, eremie, który 15 lat spędził w eremie opactwa w Farfa i wracał do Polski, gdyż szkodziło mu tamtejsze powietrze. Rzadziej zdarzały się opinie i oceny pozytywne, jak ta o Grzegorzcu Bartoszewiczu szlachcicu z Litwy, który przybył incognito, a był „vir omni ex parte dignus”³³, częściej natomiast negatywne, informujące o pijakach i włóczęgach, czasami na podstawie opinii współtowarzyszy wędrowek. Przykładem tego może być notatka z 17 VI 1766 r.: „Iste [Mikołaj Makarewicz] retulit et porrexit contra Ignatium Willamowicz peregrinum eremitam socium sui itineris, quod continuis ebrietatibus sit deditus et dicitur habere duas uxores”³⁴. Są też notatki o fałszywych listach polecających, a na końcu księgi rodzaj czarnej listy obejmujących 23 nazwiska pielgrzymów włóczęgających się i nie wracających do ojczyzny, którym nie należy udzielać gościny w hospicjum, jeśli nie przedstawią nowych listów polecających³⁵. Odnutowywano wreszcie zgony pielgrzymów w Rzymie, a przy ich nazwiskach narysowano trupie czaszki. W latach 1763–1774 zmarło w

³⁰ Liber nominum et cognominum pauperum Polonorum ad aliam domum Lauretanam devotionis causa confluentium continens. Ab anno Domini 1773, die 3 octobris. A. św. St., vol. b. sygn.

³¹ A. św. St., vol. 158, luźna karta: „Trak z Rzymu do Loretu. 1mo Cywyta kasztelano, 2do Utrykoli, 3tio Narni, 4to Terni, 5to Szpulety, 6to Fulin, 7mo Sarawala. Z Sarawali do Kameryna w lewą, 8vo Tolentyn, 9no Maceraty, Rekanaty, Loreto”.

³² A. św. St., sygn. 158, trzy wersje na luźnych kartach.

³³ Tamże, sygn. 161, s. 10–11.

³⁴ Tamże, s. 25.

³⁵ Tamże, luźna karta na końcu księgi.

Rzymie 8 pielgrzymów z Polski. Najbardziej dramatyczny jest opis podróży i śmierci ks. Piotra Pankiewicza, wikariusza z Homla w diecezji wileńskiej i jego socjusza Ignacego Sołtana. Zostali oni w zajeździe między Wenecją a Padwą obrabowani w nocy. Pierwszy stracił 230 złotych węgierskich, drugi 15. Obaj po przybyciu do Rzymu rozchorowali się i tam zmarli: pierwszy 14, drugi 17 VIII 1765 r.³⁶

Podane przykłady nie wyczerpują wszystkich rodzajów indywidualnych informacji. Przytaczamy je, aby pokazać, że zwłaszcza księga druga nie jest tylko suchym rejestrem i nie jest pozbawiona pewnej barwności. Otwartym problemem pozostaje także pochodzenie społeczne pielgrzymów. Nietrudno się domyśleć, że nie ma wśród nich chłopów, którzy mogli się znajdować jedynie w szeregach służby bogatych peregrynantów. Pełna identyfikacja owych blisko 4000 osób nie będzie możliwa. Można jedynie przypuszczać, że owi ubodzy pielgrzymi wywodzili się z mieszczaństwa i uboższej szlachty. Bez odpowiedzi, przynajmniej na obecnym etapie badań, musi pozostać wreszcie pytanie, jakie były rozmiary polskiego pielgrzymowania do Rzymu w okresach wcześniejszych. Możemy się jedynie domyślać, że w czasach pomyślniejszych dla Rzeczypospolitej, kiedy też Rzym przeżywał swoją świetność i był bardziej atrakcyjny niż w drugiej połowie XVIII w., pielgrzymi z Polski musieli tam być liczniejsi.

POLISH PILGRIMS IN ROME IN THE 18TH CENTURY

Summary

A preliminary analysis of pilgrims admitted to St Stanislas' Hospice in Rome in the period of 1748–1774 and the list of Polish pilgrims who received relief in the period of 1766–1779 have brought the following results:

1. Over the period of almost 32 years the Hospice received about 4.000 people. They were ordinary pious pilgrims who came from citizen's milieu, yeomanry and lower clergy. They usually came to Rome after their walking peregrinations which went through Loreto. Then quite often they went to Bari (St Nicolas) and sometimes to Compostella. There was a separate register of rich pilgrims entitled to take part in general congregations of the foundations. This register has been preserved only in parts. The pilgrims from Poland, especially women, who were not admitted to the Hospice, stayed also in other Roman hospices.

2. In the second half of the 18th century there occurred a considerable fall in the number of pilgrims. In the course of the following eight-year periods we have 1730 pilgrims (44,2%), 949 (24,2%), 739 (18,9%), and 497 (12,7%). It means then that on average there came to Rome annually 216, 119, 92, and 62 pilgrims, respectively.

3. Detailed statistics allow to state the significance of jubilee years and especially 1750 (438 pilgrims registered) for the pilgrimage movement.

4. The largest number of pilgrims came to Rome between June and September, but a comparatively large number came also in winter months (December, January).

5. The register of the years 1748–1774 records 214 women. 78 of them came with their husbands. There were also pilgrimages of the whole families. Though there were no pilgrimages of larger groups. In the same register in over 26% of the number of registration we have additional descriptions of the pilgrims. We find among them lay clergy and monks of the Latin rite (238), tertiaries (208), lay and clergy members of the Uniate and Armenian rites (193) and converts (58). There are also non-typical boarder, e.g. deserters or soldiers released from the army of the Kingdom of Naples.

6. There are two five year periods which tell where the pilgrims (their dioceses) came from, i.e. 1763–1767 and 1770–1774. It seems that the reason why the number of pilgrims decreased in the second half of the 18th century was that the number of pilgrims from the Eastern regions of Polish Republic (Russian lands) dwindled. In the first five-year period they constituted 32% of all pilgrims, and in the second only 18,5%.

³⁶ Tamże, s. 11.